

Зміцер Жылуновіч: палітык, творца, чалавек

У гісторыю ён увайшоў у дзвюх іпастасях і пад двума імёнамі: як дзяржаўны і грамадскі дзеяч пад уласным імем Зміцер Жылуновіч, як паэт і празаік – пад псеўданімам Цішка Гартны. Яму выпала шмат у чым быць першым: першы рэдактар першай савецкай газеты на беларускай мове «Дзянніца», у ліку першых беларускіх нацыянал-камуністаў, аўтар Маніфеста аб утварэнні Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі Беларусі, першы старшыня Часовага рабоча-сялянскага ўрада Савецкай Беларусі. У летапісе беларускай літаратуры ён застаўся як аўтар першага завершанага твора буйной эпічнай формы – рамана «Сокі цаліны». Яго называлі «першым песняром беларускіх працоўных мас», бо ён першы з нацыянальных паэтаў апеў у сваіх вершах рабочае асяроддзе. Яму першаму прысвоілі, але канчаткова так і не далі, званне народнага паэта Беларусі. Ён заснаваў і рэдагаваў першы беларускі «рэвалюцыйна-марксісцкі» літаратурны і грамадска-палітычны часопіс «Полымя». Быў сярод першых акадэмікаў Беларускай акадэміі навук...

Вызначэнне лёсу

Зміцер Жылуновіч амаль не атрымаў адукацыі ў агульнапрынятым сэнсе гэтага слова. Чытаць «поверху» яго навучыў бацька, затым граматы ён спасцігаў у хатніх настаўнікаў, так званых «дарэктараў», і ў Капыльскім двухкласным вучылішчы. І гэта ўся яго адукацыя. Ні школы, ні ўніверсітэта. У розных анкетах на пытанне аб узроўні сваёй адукацыі Жылуновіч нязменна адказваў: ніжэйшая. Сучаснікаў уражвала, як ён змог самастойна дасягнуць таго ўзроўню, які зрабіў з яго выдатную асобу ў грамадскім жыцці Беларусі. «Як мог гэты чалавек, які скончыў усяго толькі Капыльскую двухкласную школу, які хапіў удосталь бяды і голаду, холаду і знявагі чалавечай годнасці, узняцца так высока ў сваім разумовым, у сваім духоўным развіцці? – згадаў Алесь Звонак пра свае ўражанні падчас выступлення Жылуновіча перад студэнтамі Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта ў 1928 годзе. – Гэта выступаў сапраўдны акадэмік, сапраўдны грамадскі дзеяч».

Фарміраванне асобы Жылуновіча праходзіла ў зусім няпростых умовах.

Ён нарадзіўся 4 лістапада 1887 года ў сям'і рабочага і падзёншчыцы. На адзінаццатым годзе жыцця пайшоў у пастухі. Як ні дзіўна, але гэтая падзея аказалася лёсавызначальнай. Пастухоўства акрэсліла кола яго знаёмстваў на наступныя чатыры гады – Зміцер далучыўся да капыльскіх пастухоў, сярод якіх вылучаўся Хведар, брат Змітра Чарнушэвіча. Ён быў сацыял-дэмакратам і вельмі хутка закінуў у душу малодшага сябра рэвалюцыйныя зярняты, якія імкліва пачалі там прарастваць. Жылуновіч стаў чытаць палітычную літаратуру, хадзіў на мітынгі. А ў 1906 годзе быў абраны ў камітэт капыльскай арганізацыі Расійскай сацыял-дэмакратычнай рабочай партыі.

У тым жа годзе Жылуновіч пайшоў працаваць у гарбарную майстэрню. Гэта рамяство ён удасканальваў падчас вандроўнага перыяду свайго жыцця ў 1909–1913 гадах у Смаргоні, Мінску, Бабруйску, Палтаве, Магілёве, Дзвінску, Вількаміры. Атрыманая навыкі засталіся з ім на ўсё жыццё. Агульнавядомы факт, што ў 1930 годзе акадэмік Жылуновіч у цэхах скурзавода «Бальшавік» паказваў рабочым прыёмы вырабу скуры. «Рукі мускулістыя, моцныя далоні. З людзей,

якія ведаюць фізічную працу», – адзначыў для сябе пры першай сустрэчы з ім скульптар Заір Азгур.

Улетку 1908 года ў жыцці Жылуновіча адбылася другая падзея, якая моцна паўплывала на яго лёс. Праз капільскага фельчара Рамана Гурло ў рукі маладому чалавеку трапіла газета «Наша ніва». Газета на беларускай мове стала для яго адкрыццём. Будучы паэт быў у захапленні, бо да гэтага часу не ўяўляў, каб на мове, на якой размаўлялі бацькі, можна было друкаваць газету. Мілагучнасць вершаванай беларускай мовы зрабіла на Жылуновіча ашаламляльнае ўражанне. Цяга пісаць па-беларуску цалкам авалодала ім, а раней напісаныя на рускай мове вершы здаліся чэрствымі і бяздушнымі.

17 снежня 1908 года ў «Нашай ніве» выйшла карэспандэнцыя з Капыля, пад якой стаяў подпіс «Цішка Гартны», а ў студзені 1909 там жа быў надрукаваны верш «Бяздольны» – першы беларускамоўны твор паэта. Пасля магчымасці друкавацца на беларускай мове ўзнікла больш глабальная патрэба: «Мяне захапіла цалкам ідэя адраджэння Беларусі», – пісаў Жылуновіч у аўтабіяграфіі. Але магчымасць напоўную разгарнуцца ў гэтым напрамку з’явілася толькі пасля таго, як у 1917 годзе ў Расійскай імперыі выбухнула рэвалюцыя.

Грамадовец

Лютаўская рэвалюцыя застала Жылуновіча ў Петраградзе. Тут ён ужо паспеў і папрацаваць фрэзероўшчыкам на заводзе, і выпусціць лацінцай першы зборнік вершаў «Ріесні» (1913), і закахацца і пабрацца шлюбам з Надзеяй Бяловай, з якой пазнаёміўся ў выдавецтве «Новый человек». Разам са сваім сябрам Эдвардам Будзькам у 1916 годзе заснаваў і выдаў сем нумароў газеты «Дзянніца».

У першай палове сакавіка 1917 года Жылуновіч прыняў удзел у нарадзе беларусаў, на якой была адроджана дзейнасць Беларускай сацыялістычнай грамады. Ён стаў лідарам Петраградскай арганізацыі БСГ і пэўны час (з чэрвеня 1917 года) быў старшынёй часовага

◀ З.Х. Жылуновіч.
Петраград.
Да 1917 года

Цэнтральнага Камітэта партыі. Да канца 1917 года Жылуновіч паспеў стаць удзельнікам абодвух з’ездаў беларускіх нацыянальных партый і арганізацый, якія прайшлі ў сакавіку і ліпені ў Мінску, членам Беларускага нацыянальнага камітэта і Цэнтральнай рады беларускіх арганізацый, удзельнікам Усерасійскай дэмакратычнай нарады, членам Часовай рады Расійскай Рэспублікі (Прадпарламента), дэлегатам I Усерасійскага з’езда Саветаў, членам Петраградскага Савета рабочых і салдацкіх дэпутатаў, кандыдатам ад Грамады на выбарах ва Устаноўчы сход, дэлегатам I Усебеларускага з’езда.

На чале Петраградскай арганізацыі БСГ Жылуновіч заставаўся да канца сакавіка – пачатку красавіка 1918 года, калі арганізацыя злілася з Беларускай сацыял-дэмакратычнай рабочай партыяй (БСДРП). Апошняя ў сваю чаргу хутка далучылася да Расійскай Камуністычнай партыі (большавікоў). У кастрычніку 1918 года ў РКП(б) быў прыняты і Жылуновіч.

Паміж БНР і БССР

На разгон I Усебеларускага з’езда Жылуновіч адгукнуўся вершам «Дараччыкам», які быў надрукаваны ў газеце «Вольная Беларусь» разам з пратэстам

часткі дэлегатаў. У гэтым творы ён рашуча запэўніваў усіх «дарадчыкаў», што Беларусь хутка абудзіцца ад сну і пакажа свае магутныя сілы, край і народ ажывуць як вясной:

Вось вясну перажыць
Усім краям наляжыць
Пад няўхільным прыроды прымусам.
Адным збыўся ўжо час,
Цяпер чэрга да нас...
Надыходзе вясна к беларусам!

Але ў кругавароце новых падзей роспуск большавікамі Усебеларускага з'езда неўзабаве адышоў для Жылуновіча на другі план. Па сацыяльна-палітычных пытаннях ён займаў пазіцыю, блізкую да большавіцкай, і не збіраўся ісці па шляху, выбраным шмат кім з яго аднапартыйцаў – шляху гуртавання вакол Рады з'езда, які прывёў да абвешчэння Беларускай Народнай Рэспублікі. Разам са сваімі паплечнікамі па левым кірунку ў БСГ Жылуновіч пайшоў на больш цеснае супрацоўніцтва менавіта з большавікамі, але не з мінскімі, якія

► З.Х. Жылуновіч
у Чырвонай арміі.
1919–1920 гады

разагналі I Усебеларускі з'езд, а з тымі, што трымалі ўладу ў Петраградзе.

Менавіта таму Жылуновіч апынуўся ў Беларускім нацыянальным камісарыяце, створаным у канцы студзеня 1918 года. Ён стаў сакратаром Белнацкама і рэдактарам яго друкаванага органа – газеты «Дзянніца», на старонках якой пачаў мэтанакіравана ўздываць і абмяркоўваць магчымасці і шляхі вырашэння беларускага нацыянальнага пытання і настойліва звяртаць увагу савецкай улады на неабходнасць рабіць у гэтай справе адпаведныя захады. Не выпадала з поля яго зроку і развіццё падзей у той частцы Беларусі, якая была занята нямецкімі войскамі паводле Брэсцкай дамовы. «Ізноў на доўгія гады Беларусь абракаецца на здэк і палітычнае небыццё», – з непакоем пісаў Жылуновіч. Ілістападаўскую рэвалюцыю ў Германіі ён вітаў найперш як падзею, здольную вярнуць і забяспечыць тэрытарыяльную цэласнасць і нацыянальную еднасць Беларусі.

Беларускую Народную Рэспубліку Жылуновіч катэгарычна не прыняў. Ён неаднаразова падкрэсліваў, што ідэя незалежнасці, якую прапагандавалі лідары БНР, наадварот, вядзе да залежнасці і да пераўтварэння Беларусі ў калонію Германіі, а ў перспектыве – і Польшчы. Такую незалежнасць Жылуновіч называў «ашуканствам», «незалежнасцю толькі ад Расіі». Вельмі рэзкімі былі і персанальныя яго выпадкі супраць дзеячаў БНР, але, нягледзячы на гэта, Зміцер Хведаравіч не пазбягаў непасрэдных кантактаў з імі. Напрыклад, у ліпені 1918 года сустракаўся ў Маскве з Аляксандрам Цвікевічам, падтрымліваў сувязі з Алесем Бурбісам.

Паступова ў Жылуновіча складвалася бачанне нацыянальна-дзяржаўнай будучыні Беларусі як савецкай рэспублікі ў федэрацыі з Расіяй. З красавіка 1918 года ў яго артыкулах сустракаецца словазлучэнне «Беларуская Савецкая Рэспубліка». Гэтая альтэрнатыва, убачаная ім, у выніку і прывяла да рэальнага афармлення беларускай нацыянальнай дзяржаўнасці ў форме БССР. Жылуновіч адыгрываў тут у поўным сэнсе слова вырашальную ро-

◀ З.Х. Жылуновіч сярод творчай і навуковай інтэлігенцыі. 1926–1927 гады

лю, праявіў настойлівасць і рашучасць – менавіта тыя якасці, наяўнасць якіх у яго характары пазней ставілі пад сумненне надобразычліўцы.

Паэт Уладзімір Дубоўка ў лісце, дасланым у 1976 годзе дачцэ Жылуновіча Галіне, успамінаў, як аднойчы Аляксандр Чарвякоў распавёў яму аб нарадзе з удзелам Леніна, дзе абмяркоўвалася пытанне аб утварэнні БССР. У адказ на «козыр» праціўнікаў абвяшчэння БССР, што ў беларускіх камуністаў няма людзей, каб стварыць урад рэспублікі, Зміцер Жылуновіч устаў са свайго месца і заявіў, што ён можа сфарміраваць і ўзначаліць урад. І калі гэтыя словы Жылуновіча лічацца напаяўлегендарнымі, бо вядомы толькі з ліста Дубоўкі, дык яго заява Сталіну: «Я бяру на сябе ўсё гэта» мае дакументальнае пацвярджэнне.

Адзін з лідараў БНР Антон Луцкевіч неяк назваў Жылуновіча «маленькім» чалавекам, а Аляксандр Галавінскі напісаў, што ён не мае «цвёрдасці волі». Але ж напрыканцы 1918 года «маленькі» чалавек паўстаў як велічыня, якую нельга было абмінуць. Абраны на канферэнцыі беларускіх секцый РКП(б) старшынёй Цэнтральнага бюро секцый і загадчы-

кам Белнацкама, Зміцер Жылуновіч найбольш адпавядаў пасадзе старшыні беларускага ўрада. І 25 снежня 1918 года яго прапанавалі на пасаду старшыні Часовага рабоча-сялянскага саветскага ўрада Беларусі.

31 снежня 1918 года I з'езд Камуністычнай партыі (бальшавікоў) Беларусі выбраў Жылуновіча ў склад Цэнтральнага бюро КП(б)Б. І ў гэты ж дзень на яго першым пасяджэнні ён заявіў... аб выхадзе з ЦБ. Прычынай такога кроку стала рашэнне аб ліквідацыі беларускіх секцый РКП(б), з якім Жылуновіч не пагаджаўся. Таварышы адразу абвінавацілі яго ў парушэнні партыйнай дысцыпліны. Праз месяц, 3 лютага 1919 года, ЦБ КП(б)Б ледзь не выключыла Жылуновіча з партыі, даручыўшы расследаваць яго паводзіны партыйнай інспекцыі. Гэта было першае пасяджэнне кіруючага органа Кампартыі, на якім разглядалася яго персанальная справа.

Пасля старшынёўства ва ўрадзе, якое доўжылася з 1 студзеня да 3 лютага 1919 года, Зміцер Жылуновіч больш ніколі не займаў высокіх палітычных пасадаў. Такая палітыка праводзілася ў 1920-я гады ў адносінах да беларускай інтэліген-

цы і беларускіх камуністаў. Іх прыцягвалі да працы, выкарыстоўвалі вопыт і веды, але імкнуліся не дапускаць да кіравання, прынамсі, пакуль яны не дакажуць сваю партыйную вытрымку. Таму такія кандыдатуры, як Жылуновіч, былі, паводле слоў старшыні ЦВК БССР Аляксандра Чарвякова, на «задворках» – іх не лічылі магчымым вылучаць на кіруючыя пасады.

Але менавіта ў 1920-я гады роля інтэлігенцыі ў грамадскім жыцці БССР была як ніколі высокай. І Зміцер Жылуновіч ізноў апынуўся ў ліку найбольш актыўных дзеячаў. Крэда ўсёй сваёй працы гэтага часу ён вызначыў у дасланым у лістападзе 1921 года з Берліна лісце да свайго сябра і адначасова паўнамоцнага прадстаўніка Савецкай Беларусі пры ўрадзе РСФСР Міхася Мароза: «Трэба даражыць кожнай рэччу рэспублікі й працаваць на яе да самазабыўнасці. А гэта дасць толькі культура і культура. Дык усе сілы для яе развіцця й паглыблення».

Признанне...

Сучаснікі Жылуновіча звярталі ўвагу на яго выключную працаздольнасць. У 1920-я гады службовых і грамадскіх абавязкаў, якія Жылуновіч выконваў адначасова, было занадта для аднаго чалавека. Але ніводзін з іх ён не выконваў фармальна – усюды выразна бачны асабісты канкрэтны ўклад Жылуновіча. Калі па абставінах, якія не залежалі ад яго, у Зміцера Хведаравіча выпадалі прастой ў працы, як гэта было, напрыклад, падчас яго замежнай камандзіроўкі па выдавецкіх справах ў Коўна і Берлін у 1921–1922 гадах, ён упарта і бясконца, дзесьці нават дакучліва, разварушваў усе магчымыя ўстановы, каб справа скранулася з месца.

Паэтычная творчасць Жылуновіча 1920-х гадоў таксама набывае актыўна-заклікальны характар. Гэта бачна па назвах яго вершаў: «Дружна з ахвотай», «Бадзёрся!», «Будзь пярэднім!», «Да працы!», «Годзе!», «Замацуйма!», «Гэй, наперад!», «К зорам!», «Да сонца!». Паэт заклікаў замацоўваць і пашыраць вынікі перамогі рэвалюцыі, далучаць да агульнай справы

будаўніцтва справядлівага грамадства новай сілы, будаваць новае жыццё:

Уперад, к сонцу, мур жыцця
ўзводзіць новы,
На землю зняць з высатаў
дзень праменны.

У гэты час Жылуновіч апынуўся ў цэнтры культурнага будаўніцтва Савецкай Беларусі. Ён удзельнічаў у стварэнні ў 1922 годзе першай навукова-даследчай установы, якая адыграла вялікую ролю ў дзяржаўным, навуковым і культурным жыцці, – Інстытута беларускай культуры і ўзначальваў інбелкультуўскае выдавецтва «Адраджэнне», стварыў сацыяльна-эканамічную секцыю, быў членам прэзідыума і адначасова навуковым сакратаром камісіі Інбелкульту па вывучэнні рэвалюцыйнага руху Беларусі, старшынёй часовага прэзідыума літаратурнай секцыі, членам рэдакцыйнай калегіі, членам камісіі па выданні твораў Леніна, уваходзіў у склад Навуковай рады, а пасля рэарганізацыі 1927 года быў зацверджаны адным з чатырнаццаці правадзейных членаў Інбелкульту і ўвайшоў у яго вышэйшы кіраўнічы орган – Акадэмічную раду, таксама стаў сябрам рады аддзела гуманітарных навук.

Адначасова з дзейнасцю ў Інбелкультце Жылуновіч у 1920-я гады працаваў у Гістпарце – камісіі па зборы і вывучэнні матэрыялаў па гісторыі Кастрычніцкай рэвалюцыі і РКП(б), узначальваў Цэнтральны архіў БССР і Беларускае дзяржаўнае выдавецтва, быў рэдактарам часопіса «Полымя», працаваў старшынёй Галоўмастацтва БССР і намеснікам народнага камісара асветы БССР, быў сярод арганізатараў Беларускага таварыства культурнай сувязі з замежжам. Чатыры разы на працягу 1920-х гадоў ён накіроўваўся па розных пытаннях у замежныя камандзіроўкі – наведваў Латвію, Германію, Чэхаславакію, Аўстрыю, Францыю. Кожны з названых напрамкаў яго дзейнасці варты асобнага артыкула.

У гэты перыяд Жылуновіч атрымаў агульнае прызнанне як выдатны паэт і празаік. Першы яго творчы вечар адбыўся

5 сакавіка 1923 года і сабраў поўную залу ў Доме працаўнікоў асветы. «Цішка Гартны – пясняр рубяжу, – прамаўляў Усевалад Ігнатоўскі. – Ён увёў у беларускую паэзію новыя матывы. Ён – пралетарый і пье пралетарскія песні». 31 снежня 1923 года ў сувязі з пятнаццацігоддзем літаратурнай дзейнасці Жылуновіча ЦБ КП(б)Б прыняло рашэнне прысвоіць яму званне народнага паэта Беларусі. Урачысты сход адбыўся 14 снежня ў Беларускам дзяржаўным тэатры. Са словамі павагі адзін за адным да юбіляра звярталіся Сцяпан Некрашэвіч, Язэп Дыла, Антон Баліцкі, Уладзімір Пічэта, Зміцер Чарнушэвіч, Іван Цвікевіч, Янка Купала, Якуб Колас, Змітрок Бядуля, Міхась Чарот. Віншаванні Жылуновічу адрасавалі прадстаўнікі розных устаноў, прафсаюзаў, рэдакцый газет, вітанні былі нават «ад імя дзяцей усіх дзіцячых дамоў Менску». Беларускі дзяржаўны хор пад кіраўніцтвам Уладзіміра Тэраўскага выканаў у яго гонар кантату на словы Змітрака Бядулі.

Але хутка святкаванне творчага юбілею Жылуновіча займела непрыемныя наступствы. У пачатку 1924 года Цэнтральная кантрольная камісія КП(б)Б канстатавала, што ў Наркамасветы не ўлічылі палітычнай важнасці падзеі, юбілейныя мерапрыемствы атрымалі нездаровы ўхіл і страцілі сваё палітычнае значэнне. 4 ліпеня па выніках партыйнай чысткі Жылуновіча выключылі з КП(б)Б на адзін год «за адарванасць ад мас і абывацельскую псіхалогію». Адарванасць ад мас, як было растлумачана, гэта шматлікія стасункі з беларускай інтэлігенцыяй, а вывады наконт абывацельскай псіхалогіі зроблены на падставе «некамуністычных паводзінаў» падчас святкавання юбілею.

Зміцер Хведаравіч быў катэгарычна не згодны са сваім выключэннем з большавіцкай партыі. Ён не толькі падаў апеляцыю, але і заручыўся падтрымкай Іосіфа Сталіна, які прыслаў тэлеграму, што лічыць выключэнне «згубнай памылкай» і прыняць меры «да прадухілення гэтай памылкі». Пасля гэтага Парткалегія аднавіла Жылуновіча ў партыі, праўда, аб'явіла яму строгу вымову з папярэджаннем «за нявытрыманасць».

◀ Запіска
З.Х. Жылуновіча
Вацлаву Ластовіскаму,
напісаная
на Акадэмічнай
канферэнцыі. 1926 год

Інцыдэнт з выключэннем ніяк не адбыўся на яго грамадска-палітычнай рэпутацыі. Жылуновіч працягваў паводзіць сябе самастойна і ініцыятыўна. У шэрагу гістарычных артыкулаў, надрукаваных у гэты час, ён выклаў свой погляд на ўтварэнне БССР, якое звязаў амаль выключна з дзейнасцю левай плыні Беларускай сацыялістычнай грамады, а потым Белнацкама і беларускіх секцый РКП(б). Нечакана для ўсіх на Акадэмічнай канферэнцыі па рэформе беларускага правапісу і азбукі ў лістападзе 1926 года Жылуновіч прапанаваў перавесці беларускую азбуку на лацінку і адмовіцца ад кірыліцы.

У снежні 1927 года ў тэатральнай дыскусіі ён падтрымаў Алесь Дудара і выступіў за неабходнасць пастаноўкі беларускіх п'ес, далейшай беларусізацыі тэатраў. «Пра тое, што толькі расейскае – рэвалюцыйнае, а ўсё іншае – нацыяналізм, шавінізм і нікчэмнасць – казалі і пераказвалі многія», – пісаў Жылуновіч. Адкідаючы як абсурдныя абвінавачванні на адрас А. Дудара ў «правай небяспецы», ён з трывогай дадаваў: «Напэўна, пачуем, што не толькі адмоўны погляд на тую ці іншую расейскую п'есу дае западазронасць у заходняй арыентацыі, а што гэты грэх усвойны і беларускаму пісьменніку,

Першаму беларускаму пролетарскаму поэту
і рэвалюцыянеру, грамадскаму і політычнаму дзеячу
ЦІШКА ГАРТНАМУ — 3. ЖЫЛУНОВІЧУ

ДАРАГІ ЗЬМІТРО ТОДАРАВІЧІ

Рэдакцыя часопісу „Полымя“ шчыра вітае цябе з тваім юбілеем 20-гадовай літаратурнай і грамадзкай дзейнасці.

Дваццаць год ты аддаваў сваё творчае жыццё на справу вызвалення працоўных, на справу рэвалюцыі.

Дваццаць год шчырае твае працы, як мастака беларускага слова і як партыйнага і грамадскага працаўніка, як рэвалюцыянера і змаганьніка за вызваленне працоўных ад капіталістычна-абшарніцкага ўціску, і як будаўніка сацыялістычнага грамадства, будаўніка Усясьветнай Комуны, адзначае і ўшаноўвае сёння ўся працоўная Беларусь.

Ты, як мастак слова, апісваў працу і творчае будаўніцтва новага жыцця рабочых і сялян, і гэтым самым ты зьяўляешся піонерам беларускай пролетарскай літаратуры.

Ты, як рэвалюцыянер-комуніст, ня толькі заклікаў да змаганьня, але і сам быў адным з найпершых сярод шчырных змаганьнікаў і будаўнікаў новай Савецкай Беларусі, новай грамады.

Ты адзін з першых ствараў савецкую беларускую журналістыку, ты быў арганізатарам і ўдзельнікам шэрагу рэвалюцыйных часопісаў і газет, якія служылі мэтам пролетарскай рэвалюцыі і замацоўвалі ўсе дасягненні яе.

Твой шлях—творчае жыццё і змаганьне за новае жыццё, новы ідэал—Комуна.

Дык жыві, працуй і твары на карысць працоўных, на справу рэвалюцыі!

Будзь тым-жа Гартным, мастаком і рэвалюцыянерам!

Рэдакцыя часопісу „Полымя“.

15/XII—28 г.

▲ **Віншаванне**
З.Х. Жылуновічу
ад рэдакцыі часопіса
«Полымя». 1928 год

і беларускаму вучонаму, і таму нават, хто гаворыць па-беларуску».

Праз падтрымку тэорыі «беларускай самабытнасці» абвінавачанні ў правых поглядах пасыпаліся на самога Жылуновіча. 17 снежня 1928 года Бюро ЦК КП(б)Б па выніках тэатральнай дыскусіі прыняло пастанову, у якой канстатавалася, што погляды Жылуновіча «рашуча разыходзяцца з лініяй партыі», і вынесла яму вымову. Тым не менш гэтымі ж днямі Бюро ЦК пастанавіла ўрачыста адзначаць дваццацігадовы юбілей літаратурнай дзейнасці Цішкі Гартнага, а Саўнаркам БССР зацвердзіў яго правадзейным членам (акадэмікам) Беларускай акадэміі навук.

Вобразы

У гады станаўлення Савецкай Беларусі за Жылуновічам стала замацаваліся два

вобразы: палітыка і пісьменніка. Ён – першы старшыня беларускага савецкага ўрада і ён – «першы пясняр беларускіх працоўных мас». І там, і там першы. Ян Скрыган успамінаў, як доўгі час думаў, што Цішка Гартны і Зміцер Жылуновіч – гэта два чалавекі. І нават калі ўжо ўбачыў яго ў рэальнасці, усё роўна кожнае імя выклікала свой вобраз: «Цішка Гартны – паэт, пышнавалосы, тонкі, высокі і стройны, з кволым п'явучым голасам; Змітрук Жылуновіч – грузны, мажны мужчына, малагаваркі, з цяжкім поглядам воч, строгі і нават суровы, прывучаны, каб яго слухаліся. За кожным прозвішчам замацоўвалася пэўная вобразная мадэль. З Цішкам Гартным звязваліся «Урачыстасць», «Песні працы і змаганьня»; з Змітром Жылуновічам – чарада ўсякіх тытулаў: публіцыст, дзяржаўны і грамадскі дзеяч, арганізатар і кіраўнік... дырэктар... Удзельнік рэвалюцыі і першы старшыня нашага ўрада».

Быў у Жылуновіча і яшчэ адзін вобраз: рабочага-гарбара. Але ён знаходзіўся ў здзіўляючай супярэчнасці са знешнім выглядам носьбіта, які сучаснікі перадаюць амаль аднолькава: сярэдняга росту, дбайна паголены, чыста апрануты, у капелюшы, у бялюткай кашулі з хрусткім каўнерыкам і гальштукам-«бабачкай».

«Апранаўся бацька прыгожа і модна, з добрым густам, хадзіў з палкай, у капелюшы, – успамінала дачка Жылуновіча Галіна. – Бацькавы сябры і знаёмыя пасмейваліся з яго прывычкі насіць «бабачку» ці мяняць амаль кожны дзень гальштук, аднак гэта не бянтэжыла бацьку: ён пасмейваўся разам з сябрамі, але не мяняў сваёй звычкі». Жылуновіч быў упэўнены, што менавіта схільнасць да моднага адзення стала падставай для абвінавачвання яго ў мяшчанстве і выключэння з партыі ў 1924 годзе. «Што ўтледзела ўва мне мяшчанскага правярочная камісія, – пісаў ён у апеляцыі на выключэнне з партыі. – ...Маю звычку, асабліва па вяртанні з-за мяжы, чыста апранацца».

У Жылуновіча была асабліва сьць, якая выклікае цікавасць з пункту гледжання псіхалогіі ці нават псіхіятрыі. Лепш за іншых яе заўважаў Алесь Зво-

нак: «...Адметная рыса, якая многіх насцярожвала, – гэта адсутнасць мімікі на твары», «твар... быў нерухомым». Міміка адлюстроўвае і дазваляе дыягнаставаць псіхічны стан чалавека, яе адсутнасць павінна насцярожваць, бо можа сведчыць аб арганічных пашкоджаннях нервовай сістэмы чалавека. Апроч таго, сучаснікі адзначалі ў Зміцера Хведаравіча знешне слабое выяўленне і іншых эмацыянальных рэакцый, звярталі ўвагу на засяроджанасць, задуменнасць, негаварлівасць, нетаропкасць і манатоннасць у размовах, лаканічнасць гаворкі, адсутнасць мітуслівасці, стрыманасць жэстыкуляцыі, пэўную замкнёнасць. Ян Скрыган успамінаў: «Я ніколі не бачыў, каб Цішка Гартны жартаваў, смяяўся, каб у яго быў нейкі другі, не той, што заўсёды, маўклівы настрой. Ніколі не бачыў, каб ён радаваўся ці смуткаваў, быў нечым здзіўлены ці ўражаны».

Але ёсць і зусім адваротныя сведчання. Жылуновіч мяняўся, апынуўшыся ў Капылі, сярод мясцовых, родных яму людзей. Тут ён ператвараўся ў вясёлага, жартаўлівага чалавека. «...Ён любіў жартаваць, прыдумваць неверагодныя здарэнні, так што капыляне ад смеху ледзь трымаліся на нагах, – сведчыў Мікола Хведаровіч. – Там, дзе быў Жылуновіч, стаяў такі рогат, які чуцён быў аж на ўскраінах мястэчка». Капылянін Мікалай Шкілевіч успамінаў: «Трэба сказаць, што Дзмітрый Фёдаравіч вельмі ж любіў жартаваць. І зусім не маюць рацыі тыя, хто лічыў яго чалавекам панурым і занадта сур'ёзным». Ён любіў пасядзець у карчме, паходзіць па рынку, пагутарыць аб мясцовых здарэннях. З пачатку 1930-х гадоў Жылуновіч бываў у Капылі даволі часта. У адрозненне ад мінскага асяроддзя капыляне яго не цураліся: у хаце заўсёды было поўна людзей, якія ішлі да яго за парадамі, навінамі, дзяліліся сваімі клопатамі і хваляваннямі.

Хмары згушчаюцца

Грамадская атмасфера пачатку 1930-х гадоў істотна адрознівалася ад папярэдняга перыяду. Барацьба з так званым

▲ З.Х. Жылуновіч з сынам Алегам

нацыянал-дэмакратызмам ужо разгарнулася напоўную. Натуральна, што Зміцер Жылуновіч патрапіў пад абвінавачанні ў ім.

Да 1929 года яго аўтарытэт быў бясспрэчным – у студзені 1927 года ён стаў кандыдатам у члены ЦК КП(б)Б. Грамадскага статусу члена ЦВК БССР і СССР, рэдактара, актыўнага арганізатара навуковай, архіўнай, выдавецкай справы, вядомага пісьменніка і паэта было дастаткова, каб на пасяджэнні Бюро ЦК КП(б)Б у чэрвені 1929 года старшыня камісіі ЦКК ВКП(б) па абследаванні практыкі нацыянальнай палітыкі ў БССР Уладзімір Затонскі з раздражненнем папракнуў членаў Бюро ЦК: «...Кожны разумее, што раз дазваляюць Жылуновічу гэтак дзейнічаць, значыцца, гэта правільна». Жылуновіч меў магчымасць дзейнічаць самастойна і карыстаўся гэтай магчымасцю. Узнікла нават клішэ – «лінія Жылуновіча», пад якой меліся на ўвазе яго дзеянні і погляды, нібы сістэматычна накіраваныя супраць генеральнай лініі партыі. «Лінію Жылуновіча» выразна відаць па яго гістарычных поглядах, рэдактарскай палітыцы, у яго публічных выступах, яго працы на розных пасадах.

З улікам гэтых акалічнасцей новая партыйная чыстка, якая праходзіла ў 1929 годзе, не магла абмінуць Жылуновіча. На гэты раз яму выставілі цэлы спіс розных абвінавачанняў: ад

нацыянал-дэмакратычных поглядаў у палітычнай і літаратурнай дзейнасці да грубых паводзінаў з падначаленымі. На працягу трох дзён з 26 па 28 кастрычніка 1929 года Жылуновіч адказаў на праверачным сходзе больш як на 200 пытанняў. «Пасля маёй чысткі я 3–4 дні не мог заснуць», – прызнаваўся ён. Шэраг прысутных на сходзе выступілі ў яго падтрымку. Напрыклад, Іван Цвікевіч заявіў, што гэта чыстка мае характар паказальнага працэсу і ўся крытыка накіравана выключна на адмоўныя бакі: «Выходзіць, што ён нічога не зрабіў, што ён ставіць палкі ў калёсы, што, як савецкі працаўнік – ён бюракат, як чалавек – барын, як пісьменнік – нічога не даў. Не можа быць, каб такі чалавек меў толькі цёмныя бакі».

Малады рэдактар Белдзяржвыдавецтва Іван Марук не пабаяўся заявіць наступнае: «Я тут сяджу ўжо некалькі дзён і заўважыў, што да ўсіх таварышаў падыходзяць па-таварыску, а да тав. Жылуновіча член Камісіі падыходзіў папракурорску. Па мінулым тав. Жылуновіча можна судзіць аб яго дзейнасці. ...Рукамі тав. Жылуновіча партыя праводзіць беларусізацыю, будзе культура. ...Я павінен заявіць, што з тав. Жылуновічам звязана ўсё нашае будаўніцтва. Праз тав. Жылуновіча партыя праводзіла тое, што зрабіла». Усё гэта не дапамагло – 13 лістапада 1929 года Жылуновіча выключылі з партыі. 14 студзеня 1930 года па яго апеляцыі аднавілі, але праз год, 16 студзеня 1931, зноў выключылі. Канчаткова. Пастанова аб выключэнні Жылуновіча з партыі была цалкам надрукавана ў газетах разам з аналагічнай пастановай адносна Усевалада Ігнатоўскага. Паведамленні былі змешчаны пад агульным загалоўкам «Нацыянал-апартуністаў – агентаў нацдэмаўскай контррэвалюцыі, рупараў класавага ворага, здраднікаў партыі – Ігнатоўскага і Жылуновіча – вон з радыў КП(б)Б».

Апошнія гады жыцця Жылуновіча былі вельмі нялёгка. Усе спробы аднавіцца ў КП(б)Б аказаліся беспаспяховымі. Ён больш не займаўся нічым, акрамя пісьменніцтва і працы ў Інстытуце гіс-

торыі Акадэміі навук БССР, штатным супрацоўнікам якога быў з лістапада 1929 года. Апошняя тэма, над якой Зміцер Хведаравіч Жылуновіч працаваў па тэматычным плане Інстытута на 1936 год – «Гісторыя гарбарнай прамысловасці Беларусі ў канцы XIX – пачатку XX стагоддзя» – вяртала яго ў гады маладосці.

8 мая 1934 года З. Жылуновіча прынялі ў Саюз пісьменнікаў БССР, аднак 1 жніўня на пленуме Саюза было пастаўлена пытанне аб яго творчай «перабудове». Некаторыя з удзельнікаў заявілі, што Цішка Гартны – гэта «пясняр буржуазіі». У Жылуновіча забіралі апошняе – агульнае прызнанне ў якасці першага беларускага пралетарскага паэта і пісьменніка. У лістападзе 1936 года Зміцер Жылуновіч быў арыштаваны як «удзельнік контррэвалюцыйнай фашысцкай арганізацыі». 7 сакавіка 1937 года яго перавялі ў Магілёўскую псіхіятрычную бальніцу, дзе 11 красавіка таго ж года ён памёр (паводле афіцыйнай версіі – ад гангрэны лёгкіх, паводле іншых звестак – скончыў жыццё самагубствам).

Як акадэміка З.Х. Жылуновіча рэабілітавалі ў 1955 годзе, як пісьменніка – у 1956. Але цалкам гістарычная справядлівасць у адносінах да яго была адноўлена толькі 10 верасня 1987 года, калі адбылася рэабілітацыя юрыдычная. Пахаваны на ўскраіне Пячэрскага парку ў Магілёве. На выяўленым месцы пахавання ў 1989 годзе ўстаноўлены помнік.

У незалежнай Беларусі мастацкія творы Жылуновіча перавыдавалі неаднойчы. Цікавы факт: на працягу чатырнаццаці гадоў – з 1990 па 2004 год – у Мінску было дзве вуліцы яго імя: Цішкі Гартнага і Жылуновіча. У Капылі дзве такія вуліцы ёсць і па сёння. У вулічнай тапаніміцы нашай краіны больш ніхто з беларускіх дзеячаў не ўдастойваўся такога гонару. У Капылі ёсць і школа імя выбітнага земляка. Зміцер Жылуновіч застаецца ў гісторыі Беларусі ў ліку пачынальнікаў, справа якіх перайшла ў сучаснасць і працягвае даваць плён.

Аляксей ЕЛІСЕЕЎ,
кандыдат гістарычных навук